

GEOGRAFIYA FANINI O'QITISHDA BO'LAJAK PEDAGOGLARDA KASBIY KOMPETENSIYA DARAJASINI OSHIRISH

Erkinov Ramziddin Tulqin o'g'li

Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti (PhD)

Geografiya kafedrası o'qituvchisi

Allaberganova Jahonoy Qilichboy qizi

Buxoro davlat pedagogika institute

Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari ta'lim yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15599876>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25- May 2025 yil

Ma'qullandi: 28- May 2025 yil

Nashr qilindi: 31- May 2025 yil

KEY WORDS

kompetentsiya, kasbiy ta'lim, ishlab chiqarish, amaliyot, malaka oldi amaliyoti, jarayon portfeli, universal kompetensiyalar, malaka reytingi.

ABSTRACT

Oliy ta'limni bitiruvchi geograflarni zamonaviy o'quv qurollaridan foydalanib, ilm-fan yutuqlari yordamida kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlarini taqdim etadi. Zamonaviy oliy ta'lim tizimida axborot texnologiyalarining roli va ulushi doimiy ortib bormoqda. Bu axborot texnologiyalarini, statistik so'rovnomalarni faol qo'llagan holda o'quv tizimlarini yaxshilashni taqozo etadi. Ta'limda ushbu jarayonni qo'llash bo'lajak geograflarni mehnat bozoriga kirib borishiga va o'z o'rnini topa olishiga imkon beradi.

Zamonaviy xalqaro jamiyatda O'zbekiston sivilizatsiyalar, global muloqotining teng huquqli ishtirokchisi, yuksak va o'ziga xos ma'naviy madaniyat tashuvchisidir. Butun dunyoda ta'lim insonga butun umri davomida hamroh bo'ladigan, har bir shaxsga kasbiy, shaxsiy va ijtimoiy-madaniy darajada o'zini o'zi anglash imkoniyatlarini ta'minlovchi jarayon sifatida qaraladi. Oliy ta'limining yangi konsepsiyasi asosiy e'tiborni kasbiy tayyorgarlikka tor yondashuvdan talabalarining qobiliyatlarini rivojlantirishga o'zgartirdi. Hozirgi vaqtda o'qituvchining pedagogik faoliyat subyekti, barkamol va o'zini o'zi rivojlantiruvchi shaxs sifatidagi muammosi mahalliy tadqiqotchilarning ishlarida keng muhokama qilinmoqda.

Shu bilan birga, geografiya o'qituvchisining kasbiy malakasi masalasi psixologik-pedagogik adabiyotlarda yetarlicha ishlab chiqilmagan. Bu esa geografiya yo'nalishi talabasining malakasini shakllantirish va rivojlantirish uchun mos usullar tizimini topishni qiyinlashtiradi va oliy ta'limini qayta yaratish bo'yicha turli dasturlarning samaradorligini o'rganishni qiyinlashtiradi. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish kontekstida "Geografiya" yo'nalishi bo'yicha tahsil olayotgan talabalarining o'quv amaliyoti har tomonlama o'rganilmaganligini ta'kidlash lozim. Shunday qilib, bir nechta qarama-qarshiliklarni aniqlash mumkin.

- mahalliy oliy o'quv yurtlarida pedagogik amaliyotni tashkil etish tajribasi va uni bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish nuqtai nazaridan o'rganish zarurati o'rtasida.

- bo'lajak geografiya o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish muammosining dolzarbligi va geografiya o'qituvchisining bunday integral fazilatlarining tabiati va xususiyatlari haqidagi psixologiya va pedagogika nazariyalarining yetarli darajada rivojlanmaganligi o'rtasida.

– Geografiya fanidan o'quvchilarning kasbiy kompetensiyalarini o'qitish amaliyoti jarayonida maqsadli rivojlantirish zarur, ammo islohot va joriy etishning ilmiy asoslangan modellari yetishmaydi.

Hozirgi vaqtda ishlab chiqilayotgan ta'lim standartlarining o'ziga xos xususiyati "bilish, bajar va amalda qo'llash" emas, balki "bilish va bajar" tamoyiliga asoslangan ta'lim natijalari mazmunini ishlab chiqish va baholashga yangicha yondashuvdir. Bir necha yil o'tgach, boshlang'ich maktab o'quvchilari o'rta maktabga o'tadilar, bu yerda yangi federal ta'lim standartlari barcha fanlarni umumiy ta'lim darajasida o'rganish orqali bugungi yuqori texnologiyali jamiyatda yashash va ishlash uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarga ega bo'lishni talab qiladi. Talabalar matn, vizual grafik, raqamli ma'lumotlar, harakatsiz va harakatlanuvchi tasvirlar, tovushlar, havolalar va ma'lumotlar bazalarini birlashtirgan gipermedia axborot obyektlari bilan ishlash tajribasiga ega bo'lishlari kerak, ular og'zaki yoki telekommunikatsiya orqali uzatilishi yoki internetga joylashtirilishi mumkin.

Shaxsiy kompyuter bilan faol muloqot orqali katta hajmdagi raqamli va boshqa aniq ma'lumotlarni o'rganish talabalar uchun darslikning zerikarli sahifalarini o'rganishdan ko'ra samaraliroq va qiziqarliroqdir. Ta'lim dasturlari talabalarga real jarayonlarni modellashtirish imkonini beradi, ya'ni ular sabab va oqibatlarini ko'rishlari va oqibatlarini tushunishlari mumkin. Geograf pedagoglarni tayyorlash sohasidagi oliy ta'limning yangi davlat ta'lim standartlarini kompetensiyaga asoslangan formati ta'lim dasturini o'zlashtirishning ajralmas natijasi o'laroq tushuniladigan bitiruvchi talabalarning vakolatlari orqali kasbiy ta'lim sifatini baholashni nazarda tutadi. Kasbiy kompetensiyaga yo'naltirilgan kasbiy ta'lim o'quvchilarda zamonaviy mehnat bozorida talab qilinadigan umumiy kasbiy bilim, ko'nikma va maxsus qobiliyatlarni rivojlantiradi. Kompetensiyalar talaba tomonidan o'zlashtirilgan asosiy ta'lim dasturining mazmuni, OTMning ta'lim muhiti, o'quv jarayonini tashkil etish, ta'lim texnologiyalari, amaliyotning turli turlari, talabaning mustaqil ishi, uning ilmiy-tadqiqot ishlarida, jamoat hayotidagi ishtiroki va boshqalar bilan shakllanadi.

Umumiy kasbiy va maxsus kompetensiyalarni egallash geografiya talabalari o'rtasida o'qishning butun davri davomida fan, umumiy fan va asosiy kompetensiyalarni ochib berish orqali sodir bo'ladi. Shu bilan birga, o'quvchilarning kelajakdagi kasbiy faoliyatining har xil turlari bilan shug'ullanishi uchun vaziyatlar yaratadigan bunday o'qitish texnologiyalari quyidagilarni amalga oshiradi: muloqot qilish, professional darajada fanni egallash, muammolarni hal qilish, muhokama qilish, loyihalarni yakunlash, portfelni tuzish. Xarakterli xususiyatlarga ega bo'lgan quyidagi asosiy vakolatlarga ham katta ahamiyat beriladi: fanlararo integratsiya, ko'p funksiyalilik, o'zaro faoliyat subyektivlik, fanlararolik va boshqalar. Ushbu kompetensiyalarni amalga oshirish ishlab chiqarish va malaka oldi amaliyoti jarayonida sodir bo'ladi.

Oliy ta'limning davlat ta'lim standartiga muvofiq "Geografiya" mutaxassisligi bo'yicha "Ekologik-geografik ta'lim, geografik o'lkashunoslik" mutaxassisligi bo'yicha talabalarga ishlab chiqarish amaliyoti (1-3 kurs) uchun 8 hafta va malaka oldi amaliyoti (4-kurs) uchun 10 hafta ajratiladi. Ushbu o'qish va amaliyot davrida

Talabaning asosiy ta'lim dasturini o'zlashtirish natijalarini u egallagan vakolatlar sifati bilan bog'lash mumkin.

Talabalar amaliyot o'tash joyini ko'pincha geografiya kafedrası tomonidan taqdim etilgan shahar va viloyatdagi atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatni muhofaza qilish

masalalari bilan shug'ullanuvchi muassasa va tashkilotlar ro'yxati asosida mustaqil ravishda tanlaydilar. Geograflarning fikriga ko'ra, bu talabaning ta'lim sharoitidan tashqarida harakat qilish qobiliyatini, shaxsiy qiziqish va kasbiy faoliyatga tayyorligini hamda potentsial ish beruvchiga o'zini har tomonlama ko'rsatish imkoniyatini namoyish etishning birinchi qadamidir.

Hisobot sifatida talabalar jarayonning portfelini tuzishlari kerak. Bu esa, bir tomondan asosiy vakolatlarni ko'p qirrali bo'lish imkoniyatini beradi, ikkinchi tomondan esa kelajakda ishga kirishda foydalanish ham mumkin bo'ladi. Tavsiya etilgan portfel tarkibi quyidagilardan iborat: mundarija, rezyume, qayta tayyorlov, OTMlarda stajirovka o'tash uchun buyurtma; stajirovka davri uchun topshiriq; korxona tuzilmasi tavsifi hamda bo'linmalarining asosiy vazifalari, ish beruvchi korxona (bo'lim)ning rivojlanish tarixi, korxona (bo'linma) faoliyatining asosiy yo'nalishlari, korxona (bo'linma)ning o'tgan yildagi faoliyati natijalari, me'yoriy ko'rsatmalar va foydalaniladigan uslubiy materiallar, ma'lumotnoma ma'lumotlari (ish sohasida), tematik lug'at, adabiyotlarni ko'rib chiqish, amaliyotni tugatganligi to'g'risidagi hisobot, sanalar va barcha topshiriqlar, bajarilgan ishlar, bajarilgan topshiriqlar, egallangan amaliy ko'nikma va malakalar ko'rsatilgan kundali, amaliyot mazmuni va tashkil etilishiga oid savollar va takliflar.

Har bir bo'limda keltirilgan ma'lumotlar tizimlashtirilgan bo'lishi va tarkibda tegishli kichik sarlavhaga ega bo'lishi kerak. Amaliyotchi talaba o'zining muayyan faoliyati yoki kasbiy qiziqishlari bilan bog'liq bo'limlarni qo'shishi mumkin. Ushbu portfelda talabaning ishi va natijalarining shaxsiy to'plami mavjud bo'lib, uning sa'y-harakatlari, yutuqlari va kasbiy faoliyatning turli turlaridagi yutuqlari namoyish etiladi.

Amaliyotning barcha turlarini muvaffaqiyatli yakunlash va jarayonning portfelini tuzish quyidagi muhim pedagogik va kasbiy vazifalarni hal qilishga imkon beradi: o'quv va kognitiv faoliyat dinamikasi aniqlanadi, ta'lim motivatsiyasi rag'batlantiriladi, talabaning faolligi va mustaqilligi rag'batlantiriladi, o'z-o'zini tarbiyalashning namoyon bo'lishi uchun qo'shimcha obyektiv sharoitlar paydo bo'ladi, mantiqiy faoliyat ko'nikmalarini rivojlantiradi, fikrlash va axborotni tahlil qilish, umumlashtirish, tizimlashtirish, tasniflash qobiliyati rivojlanadi.

Amaliyotni tugatgandan so'ng, ko'pchilik talabalar kasbiy faoliyatga motivatsion, intellektual va kommunikativ tayyorgarlikning ortishi haqida xabar berishadi, bu esa bitiruvchining vakolatlar tizimini belgilaydi.

2009-2010 yillarda "Geografiya" mutaxassisligi bo'yicha bitiruvchilarning prognozlangan kompetensiyalari sifatini baholash uchun 30 nafar stajyor talaba, 25 nafar amaliyot rahbari va 14 nafar potentsial ish beruvchilar o'rtasida so'rovnoma shaklida ijtimoiy so'rovnoma o'tkazildi. Respondentlarga "Geografiya" mutaxassisligi bo'yicha taklif etilayotgan oliy kasbiy ta'limning davlat ta'lim standarti bitiruvchilarining kasbiy faoliyatini baholashning taklif qilingan variantlarini hisobga olgan holda universal (11 ball) va kasbiy (10 ball) kompetensiyalar ro'yxati taqdim etildi. Baholash 5 balli shkala bo'yicha o'tkazilgan. So'ngra natijalar kompetensiyani rivojlantirish ko'rsatkichi sifatida eng yuqori baho degan foizni aniqlash uchun qayta ishlandi.

Umumjahon kompetensiyalari orasida stajyor talabalar o'zlarining "ilmiy, ishlab chiqarish va ijtimoiy faoliyat sohalarida faol muloqot qilish qobiliyati va tayyorgarligi" hamda "jamoada axloqiy xulq-atvorga rioya qilishlari"ni eng yuqori baholadilar: 88,9% bu ikki

yo'nalish bo'yicha o'ziga a'lo baho berdi; ular "yangi bilimlarni mustaqil egallash, yangi ma'lumotlarni tizimlashtirish va tahlil qilish qobiliyati" ni biroz pastroq baholadilar - 84,5%,

Amaliyot rahbarlari bir xil parametrlardan foydalangan holda talabalarni baholadilar. "Jamoada axloqiy xulq-atvorga rioya qilish" va "mehnat motivatsiyasi" universal kompetensiyalari har biri 88,9%ni tashkil etib, yuqori baholandi. Talabalarning o'z-o'zini baholashida bo'lgani kabi, "ilmiy, ishlab chiqarish va ijtimoiy faoliyat sohalarida faol muloqot qilish qobiliyati va tayyorligi" va "intellektual va umumiy madaniy darajani oshirish va rivojlantirish qobiliyati" kompetensiyalari uchun ko'tarilgan a'lo baholar foizi - 83,4%. Kompetentsiyani rivojlantirishning eng past foizi o'quvchilarning o'zlari tomonidan aniqlanganiga mos keladi va 44,4% ni tashkil qiladi.

"Olingan ma'lumotlarni tushunish, taqdim etish va tahlil qilish qobiliyati" kasbiy kompetensiyasi talabalarning 79,8% tomonidan a'lo darajada baholandi, bir oz pastroq "ishlab chiqarish ishlarini olib borishning tashkiliy tomonini belgilaydigan me'yoriy hujjatlardan foydalanish qobiliyati" - 73,9%. Ushbu ikkala kompetentsiya ham talabalar tomonidan amaliyot davomida eng muvaffaqiyatli namoyon bo'lgan qobiliyat sifatida qayd etilgan. Kompetensiyalarning eng past darajasi "dala geografik tadqiqoti nazariyasi va usullari bo'yicha asosiy umumiy kasbiy bilimlarni amaliyotda qo'llash qobiliyati" (36,6%) va "dala va laboratoriya geografik tadqiqotlari natijalarini olish, qayta ishlash va taqdim etish qobiliyati" (39,25%) aniq ishlab chiqarish sharoitlari bilan bog'liq.

Umuman olganda, amaliyotchi talabalar ham, amaliyot rahbarlari ham kasbiy kompetensiyalarni universal kompetensiyalardan birmuncha pastroq baholadilar, bu esa ishlab chiqarish va malaka oldi amaliyotlarining o'quv vazifalariga juda mos keladi. Har bir kompetentsiya doirasida baholashning quyidagi o'zgarishlari mavjud: "baholanmagan" dan "a'lo" gacha, bu respondentning shaxsiy xususiyatlari va ishlab chiqarishning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin, bu sharoitda barcha taklif qilingan vakolatlarni aniqlash har doim ham mumkin emas.

Geograflarining ish beruvchilar tomonidan kutilayotgan kasbiy kompetentsiya sifatini, stajyor talabalarning o'zlari va ularning rahbarlarining ishlab chiqarish va malakaviy tayyorgarlik amaliyotlaridagi fikrini solishtirganda, ular ko'p nuqtalarda va asosiy yondashuvda o'zaro bog'liqligini aniq ta'kidlash mumkin. Bitiruvchilar muhimligini tushunadilar va o'zlarining intellektual hamda umumiy madaniy darajasini oshirish va rivojlantirishga qodir bo'ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Gretsov A. G. va boshqalar. Zamonaviy talabani o'qitish texnologiyalari bo'yicha seminar / I. I. Sokolova tomonidan tahrirlangan. Sankt-Peterburg: Kasbiy ta'lim instituti, Rossiya ta'lim akademiyasi, 2007, 163 b.
2. "Geografiya" oliy kasbiy ta'lim yo'nalishi bo'yicha asosiy ta'lim dasturlarini loyihalashda innovatsion yondashuvlar / tuzilgan va bosh muharrir E. P. Romanova. Moskva: Moskva davlat universiteti nashriyoti, 2007, 132 b..